

DOCUMENTELE ATLANTIDEI.

Arhiva etnografică a satelor dispărute sub lacul Bicz

Vasile MUNTEANU

Pe la sfârșitul deceniului obsedant al veacului trecut, întunericul satelor din Moldova era obscurat de primele pâlpâieli ale electricității. Aproape deodată, ca o jertfă așezată la temelia noii înfăptuiri, se scufunda în bezna tăcută a adâncurilor o altă lume. Din acel moment Valea Bistriței a încetat să mai figureze pe hărțile etnografice ca o vastă și compactă „rezervație de viață patriarhală”. Civilizația de sub ape părea să-și fi luat cu sine toate valorile, refuzate de „viața nouă” care se prefigura.

Țărani din Schit-Bicz (1955)
Foto: Romulus Vuia

Patruzeci de ani mai târziu, purtat de nestăvilita curiozitate care l-a caracterizat totdeauna, reputatul arheolog ieșean, academicianul Mircea Petrescu-Dâmbovița, deretica prin magazinele Institutului de Arheologie din Iași, scoțând la lumină tainice și voluminoase pachete de documente. Cum conținutul lor era evident etnografic, ni le-a pus cu generozitate la dispoziție și, după inventariere, au fost transferate Muzeului Etnografic al Moldovei.

Spre surprinderea tuturor, arheologul ieșean descoperise de această dată vestigii de altă natură, nu mai puțin importante decât cele pe care le-a redat istoriei în mod obișnuit: o parte din arhiva echipelor de specialiști care au efectuat cercetări etnografice în satele inundate ulterior pentru formarea lacului Bicz. Deși materialele sunt în curs de sistematizare și cercetare, semnalăm existența fondului la instituția noastră într-o succintă prezentare.

Construirea hidrocentralei de la Bicz a constituit unul din primele proiecte de amploare ale puterii comuniste în România. La 26 octombrie 1950 era elaborată Hotărârea C.C. al P.C.R. referitoare la electrificarea țării, în cadrul căreia planul de construcție a barajului și

hidrocentralei de pe Bistrița ocupa un loc însemnat. Zăgăzuirea apelor necesare acționării turbinelor impunea formarea unui lac cu o lungime de cca. 60 km. În aria sa de cuprindere intrau și 33 din satele înșirate de-a lungul văii Bistriței.

Chiar în condițiile acelor ani, dispariția unui teritoriu cu o veche și neîntreruptă locuire și o civilizație tradițională remarcabilă, nu putea lăsa fără reacție lumea științifică. În anul 1954 a fost perfectat acordul între Academie și Ministerul Energiei Electrice, prin care ultima instituție accepta finanțarea vastului program de cercetare interdisciplinară a zonei. S-a format mult controversatul „Grup de cercetări complexe Bicz”, care aduna istorici, etnografi, lingviști, demografi etc. Timp de peste cinci ani au avut loc investigații minuțioase în satele amenințate, dar și în zonele limitrofe, pentru stabilirea interdependențelor. Întregul efort urma să fie finalizat cu o monumentală serie monografică, model în materie, în fapt o radiografie exhaustivă a vechiului mod de viață din zonă.

Pentru coordonarea și efectuarea efectivă a cercetărilor de teren au fost solicitate nume de marcă, unele abia reabilitate. Dar, mult fâgăduitele sinteze au întârziat să apară. Abia după două decenii se tipărea un prim volum, *Arta populară de pe Valea Bistriței* (București, 1969), urmat la peste patru ani de *Etnografia*

Ion Chelcea la Schitul Ceahlău (1955)

Văii Bistriței (Piatra Neamț, 1973). Așadar, marea operă care se preconiza, s-a restrâns în cele din urmă la un mănunchi de studii, corect întocmite, dar excesiv de sintetice și care omiteau aspecte fundamentale ale civilizației rurale. Firește, cercetătorii au folosit individual multe din informațiile culese pe Valea Bistriței pentru elaborarea studiilor și articolelor apărute în diverse publicații. Odată cu trecerea timpului s-a înstăpânit ideea că îndelungatele și costisitoare demersuri științifice din zona Bicz nu sunt altceva decât un concludent exemplu despre cum nu trebuie făcută etnografia. Privită doar prin prisma celor două publicații menționate, aprecierile sunt în bună măsură juste.

Arhiva „Grupului de cercetări complexe” ne relevă însă o altă realitate, tulburătoare. În dosarele și caietele păstrate, satele scufundate sunt încă vii. Poate fi reconstituită nuanțat o întreagă lume, cu toate obiceiurile ei. Nu mai puțin importantă este posibilitatea cunoașterii modalităților concrete de planificare și efectuare a cercetărilor.

Melițatul cânepii în Hangu (1952)

Foto: I. Chelcea

Partea cea mai valoroasă a arhivei o formează, fără tăgadă, caietele și carnetele de teren conținând materialul brut, consemnările conversațiilor cu nenumărați informatori, observații ale cercetătorilor și schițe. Reamintim că, pentru disciplinele etnologice, asemenea mărturii înregistrate sunt chiar documentele esențiale, aflate la baza elaborării oricărui studiu. Evident, valoarea documentului este condiționată

deopotrivă de calitatea informatorului și de pregătirea specialistului. Asupra acestui ultim aspect nu avem nici un dubiu. Materialele au fost culese de Romulus Vuia, Romulus Vulcănescu, Cristofor Mironescu, Ion Vlăduțiu, Ion Chelcea ș.a. sau de discipoli de-ai lor, astăzi nume binecunoscute.

La o lectură, fie și sumară, a dosarelor privind activitatea grupului, se spulberă orice îndoială referitoare la indolența sau superficialitatea membrilor. C. S. Nicolaescu Plopșor, coordonatorul direct, a încercat din răspuțeri să valorifice rezultatele în conformitate cu proiectul inițial. La 24 ianuarie 1963, Biroul Prezidiului Academiei hotărâ publicarea, în doi-trei ani, a șase din volumele seriei monografice, însumând peste 3600 pagini. În scurt timp s-a revenit, cerându-se imperativ scurtarea capitolelor deja redactate. De pildă, studiul demografic asupra satelor din zona Bicaș, semnat de Aurelian Motomancea, a fost redus de la un

Transportul lânii în Galu (1955)

Foto: I. Chelcea

număr de 102 pagini, la numai 35 de pagini, devenind de nerecunoscut. O soartă identică a avut și materialul despre *alimentație*, scris de către Viorica Kogălniceanu. Din scrisorile autoarei răzbate clar hotărârea retragerii colaborării, lucru care nu s-a întâmplat. Comisiile de lectori (externe grupului) recomandau, de fapt, scurtarea cu cca. 2/3 a tuturor capitolelor și chiar neincluderea unora (cele referitoare la toponimia văii – Cr. Mironescu, la teatrul folcloric – Horia Oprișan sau la dansul popular etc.). Pornind de la aceste exemple, la care se pot adăuga și altele pe care nu le mai amintim aici, ne putem explica în parte puținătatea materialului publicat, în raport cu dimensiunile cercetărilor și cantitatea de informații culese.

Un serios obstacol pentru obiectivitatea, structura și cuprinsul lucrărilor a fost ridicat și de amestecul insistent și agresiv al politicului. Bineînțeles, pentru comuniști, finalizarea lucrărilor hidrocentralei constituia un uriaș succes pe care structurile propagandei îl subliniau ca atare. Nu interesa justificarea inundării așezărilor și plecarea în bejenie a mii de oameni. Sugestiile pe care le citim în corespondența colectivului de coordonare a cercetărilor sunt elocvente. Se dorea în primul rând evidențiată viața nouă și fericită a locuitorilor zonei. Acest lucru devenea mai lesne de realizat caracterizând Valea Bistriței, de dinaintea construirii barajului, ca pe un teritoriu „în care înapoierea economică, ignoranța, mizeria și abuzul încercau să ascundă sub mitul tradiționalității unele relații sociale ce dominau încă din veacurile evului de mijloc” sau „trecutul s-a spulberat ca un vis urât, [...] umiliții de ieri au rupt prometeic lanțurile neputinței și Bicazul a devenit simbol al construcției socialismului”. Presiunile nu au rămas fără urmări. Într-o adresă din 28 iunie 1963, semnată de către vicepreședintele Academiei, Ștefan Milcu, adresată Comitetului de coordonare al seriei monografice Bicaz, se arăta că volumul deja finalizat nu îndeplinea condițiile publicării. Se cerea luarea măsurilor corespunzătoare, indicându-se capitolele și subcapitolele vizate. Sugestiile finale: „Comitetul de coordonare va depune toate eforturile ca în cel mai scurt timp volumul să corespundă cerințelor științifice, ideologice și politice. Numai după aceste refaceri volumul se va înapoia Editurii Academiei”.

O imagine și mai clară asupra intruziunii politicului ne-o oferă cazul următor; etnograful Radu Octavian Maier a fost specialistul desemnat pentru trierea și sintetizarea materialelor privind câteva din meșteșugurile populare. Un domeniu aparent scutit de atenția propagandei și cenzurii. Misiunea s-a dovedit însă periculoasă pentru

cariera celui menționat. Un referat de peste șapte pagini, purtând o semnătură pe care ne abținem să o pomenim, se intitula: „Câteva exemple de greșeli ideologice în capitolul *Meseriile sătești pe Valea Bistriței Moldovenești (Zona Bicaz). Dulgheria*, de Maier Octavian Radu”. Autorul fusese cât se poate de concesiv. În paginile despre dulgherit inserase suficiente aprecieri laudative la adresa partidului și statului. I se reproșa că nu izbutise să îndepărteze „ideea că oamenii din zonă în marea lor majoritate nu aveau încredere în binefacerile pe care le va aduce hidrocentrala”.

Aceste puține exemple vin să întărească importanța fondului documentar pe care-l deținem chiar și pentru materialele deja publicate. Arhiva cuprinde însă și multe materiale inedite. Aproape inexplicabil, în volumul *Arta populară de pe Valea Bistriței*, nu s-a alocat nici un fel de spațiu prelucrării lemnului, principala formă de manifestare a artei în zonă, deși există un valoros material cules de Romulus Vuia, ilustrat prin fotografii, dar mai ales prin desene și planșe, executate pe carton și calc.

Paradoxal, nu și-au găsit locul în paginile publicate aspecte fundamentale ale spiritualității țărănești: obiceiurile calendaristice și familiale, dansurile și cântecele, legendele și basmele. Toate se regăsesc din fericire, în proporții diferite, în arhiva pe care o semnalăm. Romulus Vulcănescu, cel care avea obligația cercetării jococăritului, plutăritului, lingurăritului, pentru care a adunat multe informații, s-a oprit și asupra jocurilor cu măști, proverbelor, zicătorilor, strigăturilor. Ion Drăgoiescu a întreprins și el astfel de cercetări, iar Valeriu Ciobanu s-a dedicat exclusiv obiceiurilor familiale. Remarcabilă este meticulozitatea lui Cristofor Mironescu, care a consemnat, în cele opt caiete pe care le deținem, toponimele din Secu, Hangu, Buhalnița, Potoci, Cârnu, Izvorul Alb.

Cu siguranță, arhiva a fost inițial mult mai cuprinzătoare. O parte a ei este acum pierdută sau, sperăm, doar răătăcită. Dosarele cu evidența activității grupului vorbesc și despre un prelungit scandal

Pieptar înflorat din Fărcașa (1955)

Foto: I. Chelcea

privind destinul manuscriselor Gălinescu, reputat etnomuzicolog, însumând peste o mie de piese muzicale din zona Bicaz. Și asupra altui gen de documente etnografice au avut loc dispute. Echipetele de specialiști au achiziționat obiecte cu caracter etnografic, cu intenția înființării unui muzeu al satelor dispărute la Durău, în spațiile fostului spital. Adăpostind exponate de mare valoare, jinduite de alte instituții muzeale, nedorit de forurile conducătoare, depozitul Academiei a fost evacuat prin forță, fără aprobări și inventariere, piesele fiind transportate la Bacău. Prin eforturile lui C. S. Nicolaescu Ploșor, colecția s-a refăcut. În 1962 număra peste 2000 de piese despre a căror soartă ulterioară nu mai știm nimic.

În urmă cu peste 60 de ani Ion Chelcea, chemat din Ardeal pentru a înființa Muzeul Etnografic al Moldovei, vedea încă de la început realizabilă această instituție prin îndeplinirea a trei condiții esențiale: achiziționarea de obiecte, înființarea unei biblioteci de specialitate și constituirea unei arhive etno-folclorice. În intervalul scurs s-au adunat multe piese de mare valoare; bibliotecă a fost oferită de Artur Gorovei. Inexplicabil, arhiva lipsește cu desăvârșire. Poate că nu întâmplător, nucleul acesteia îl constituie documentele unei lumi dispărute aproape în același timp cu proiectele lui Ion Chelcea.

Abstract

The paper points out the discovery of the ethnographic archive of the villages which once existed on the spot which is nowadays occupied by the Lake of Bicaz

As a result of long years of field research which involved famous names of the Romanian ethnography, only two volumes have been edited about the project, and they do not take into account important fields of traditional civilization.

The described documentary corpus includes interesting materials about the rural civilization lost under waters, as well as a rich correspondence as for the preparation of the research and the political and ideological tension directed on the specialists in charge of the preparation of the texts meant for publication.